

KİNDÎ'NİN ÜZÜNTÜYÜ GİDERME YÖNTEMİNİN TASAVVUFİ İDEALLER AÇISINDAN KRİTİĞİ*

Mustafa Salih Edis

Doktora Öğrencisi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü,

mustafasalihedis@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9726-0495

Öz

Ya'kub b. İshak Kindî (ö. 252/866?), üzüntü hastalığına dair müstakil bir risale yazan ilk Müslüman filozoftur. Onun *el-Hile lidef'il-ahzân* adlı risalesi, özellikle sonraki ahlak felsefesi eserlerinde üzüntü bahsinin temel referansı olmuştur. Kindî'nin üzüntünün tedavisi için önerdiği çarelerin tasavvufi ideallere ne derece hizmet ettiğini tespit etmeye çalıştığımız bu makalede öncelikle Müslüman filozoflar ile mutasavvıfların üzüntünün mahiyeti, sebepleri, sonuçları ve tedavi yollarına dair açıklamaları temsilcilerinin metinlerinden hareketle ele alınmıştır. Üzüntünün felsefi ve tasavvufi perspektifte ne ifade ettiği, nasıl karşılandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Filozofların başta dünya mutluluğunu sağlamaya yönelik olarak üzüntüyü engellemeyi, meydana geldiği takdirde gidermeyi önemsemelerine karşılık, mutasavvıfların davet etmemekle birlikte başa gelen üzüntüyü davetsiz bir misafir olarak rıza ile karşıladıkları görülmüştür. Kindî düşüncesinde üzüntü tedavisinin neticede yol üzerindeki engelleri kaldırması ve dünyevi bağlılığa mâni olması itibarıyla sufinin kemale ermesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Üzüntü karşısındaki felsefi ve tasavvufi yaklaşım farkının en önemli tezahürü, bazı mutasavvıfların üzüntüye muhabbetle yaklaşmasıdır. Geçici dünyevi nimet ve makamlara bağlanmak ve elden çıkınca üzüntüye gark olmak Kindî açısından mutluluğa, mutasavvıflar açısından ruhun tasfiyesine manidir. Ruhun arındırılmaması, iki âlemde de mutsuzluğa sebep olacağı için felsefi tedavi yönteminin sonuçları bakımından tasavvufi ideallerle uyduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Felsefe, Kindî, Üzüntü, Mutluluk, Kemal.

---

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. **Geliş/Received:** 29 Temmuz/July 2020; **Kabul/Accepted:** 16 Ağustos/August 2020; **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020. **Atıf/Cite as:** Edis, Mustafa Salih. "Kindî'nin Üzüntüyü Giderme Yönteminin Tasavvufi İdealler Açısından Kriğiği". *Danışname Besheri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036949>

THE CRITIQUE OF KINDÎ'S METHOD OF DISPELLING SADNESS IN TERMS OF SUFISM IDEALS

Summary

Abû Yaqub b. Ishaq Kindî was the first Muslim philosopher to write a separate treatise on sorrow. There were statements about the sadness that were explained with a few sentences that were advisory and expressed the situation before the Kindî. However, there was not written study with justification and examples before Kindî's text.

A similar trend has been carried out by sufis. While the emphasis of the sufis sadness caused them to be recognized as "ahl-i dard", that is the man of sadness, their state was not a situation to be avoided but rather a demanded state. Based on this, Kindî's approach to sadness and the approaches of sufis were analogized.

Among the Islamic philosophers, sorrow was not limited to Kindî alone. Philosophers such as Avicenna, Abu Bakir Razi and Kinalizâde Ali Celebi expressed their opinions on this issue. Ibn Hazm and Ragib al-Isfahanî, whose names are mentioned among Islamic thinkers, are similarly among those who express their opinions about sorrow.

We tried to determine to what extent the remedies offered by Kindî for the treatment of sadness served sufis ideals. First of all, the method we have followed is the explanation of the nature, causes, consequences and ways of treatment between Muslim philosophers and sufis. Thus, we tried to make an original subject more comprehensive. We have yet to come across a study that criticizes on the point of view Kindî, sorrow treatment method in terms of Sufi ideals. Therefore, the study is uniquely compared with Sufi thought.

Kindî made its definition before explaining the ways to get rid of sadness. Within this definition, he diagnosed it as the loss of something loved. Based on this, he also explained what one should love and what should be attached to it. He expressed the reason for this situation in terms of occurrence and corruption. If one's request is from the realm of mind, then one can attain the constant. The approaches of sufis on this issue also contain similarities and differences. It is wrong to feel sorry for something lost. Just as in kind thinking, things that are involved in becoming and deterioration should be avoided. The sufis, on the other hand, found the method of this by acting according to Allah. According to the sufis, feeling sorry for God is praised. Sorrow for the world is condemned. In other words, it is a virtue if a person is sad because of the sin he has committed, but if a person is sorry for the worldly, it is a shame for sufis.

Mevlânâ, who one of the famous sufis, compares it to a seed. There is too much load on the seed hidden under the soil. Despite all these pressures, it

will turn green when fed properly. When the troubles are managed correctly, they mature and heal people. As can be seen from the examples above, among the common causes of sadness in the thought of Mevlânâ and Kindî, "one should be aware of what one should and should not worry about". Among the reasons why the person is upset are being and deterioration, awareness, introversion, the positive effect of being busy on the person, and the thought that people do not have all they want because they are not essential. In a world of occurrence and degradation, being sad and waiting for the permanence of something that is thought to be at hand is an obstacle to happiness. In this context, Kindî also includes the philosophical justification of the principles denigrated in sufism. Differently, Kindî emphasizes the realm of mind while sufis emphasize the realm of heart.

As a result of the analysis and comparisons we made regarding the sadness and its treatment, we found that there were both common and different aspects between the thought of sufis and the thought of Kindî. The most prominent attitude towards sadness prioritizes eliminating sadness in Kindî. In sufis, although sadness is regarded as a calamity, if sadness comes without inviting, it is accepted with the thought that it came from Allah. More precisely, in Sufism, calamity is accepted as an uninvited guest of Allah. The passion for having earthly affairs and positions did not ideal lifestyle according to Kindî. In case of failure, if the person is not attached to them, he/she will not be upset. In the eyes of sufis, material blessings and worldly authorities are perceived as worthless. As a matter of fact, there are many examples in history of sufis who abandoned their reign and wealth. Indulgence with worldly possessions and authorities are avoided things in both perspectives; however, this is attributed to the reason that it prevents happiness in Kindî and sufi perspective. In the sufi perspective, it is attributed to the purity of the heart and the reason it prevents it from maturing. Therefore, the mystic who inclined to material assets is expected to be saddened by his instant heedlessness.

Keywords: Sufism, Philosophy, Kindî, Sadness, Happiness, Perfection.

Giriş

İnsanoğlu yaşamı boyunca isteklerini elde etmeyi hedeflemektedir. İsteklerinin gerçekleşmesi halinde mutlu olacağına, gerçekleşmemesi halinde ise hüznü maruz kalacağına inanmaktadır. İnsanın mutluluğu elde etme çabası çoğu zaman ona doğrudan yönelme şeklinde olsa da bazen hüzünden kaçınmak şeklinde de kendini göstermektedir. İsteklerin yerine gelmesi her zaman için mutluluk vesilesi olmayabilir. Bir çocuk için kor ateşe dokunmak hedef olabilir ancak hedefine ulaşması onun mutlu olacağı anlamına gelmez. Dokunmanın gerçekleşmesi, tam tersine, hedeflemediği, planlamadığı ve

beklemediği halde üzülmeye ve mutsuz olmasına neden olabilmektedir. Üzüntü insanları yalnızca zihinsel sıkıntılara değil, aynı zamanda bedensel rahatsızlıklara da maruz bırakmaktadır. Mutlu bireyin canlılığı ile hüznün duçar olmuş bireyin perişanlığı mukayese gerektirmeyecek kadar belirgindir. Hüznün, kişinin yaptığı işten lezzet almasına engel olabileceği gibi onun çalışıp çabalamayı tamamen bırakmasına da yol açabilir.

Bu çalışmada üzüntünün mahiyetini, sebeplerini ve tedavi yollarını Kindî felsefesi bağlamında araştıracağız ve Kindî tarafından ortaya konan tedavi yönteminin¹ tasavvufî idealler açısından ne ifade ettiğini, bu ideallerin gerçekleşmesine katkı sağlama şeklinde mi yoksa engelleme şeklinde mi etki etme ihtimali taşıdığını değerlendireceğiz. İleri gelen bazı temsilcileri üzerinden hem İslam felsefesinde hem de tasavvufta üzüntünün nasıl ele alındığını, üzüntünün mahiyet, sebep ve tedavisine ilişkin ne gibi görüş ve açıklamaların ortaya konduğunu tespit etmeye çalışacağız. Makalemizin kapsamı başta Kindî olmak üzere ahlak üzerine de eser veren bazı Müslüman filozoflar ve üzüntüye dair açıklamalarda bulunmuş bazı mutasavvıfların görüşleri ile sınırlıdır. Aynı zamanda Kindîci üzüntü tedavisinin başta kâmil insan yetiştirme olmak üzere tasavvufî idealleri hangi yönde ve nasıl etkilediği meselesinin araştırılması da bu kapsama dâhildir. Türkçe araştırmalar içinde Kindî'nin üzüntü hakkındaki görüşlerini inceleyen “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri-Kindî Merkezli Bir İnceleme”² başlıklı yüksek lisans tezi mevcuttur. Doğrudan olmamakla birlikte Kindî'nin ahlak anlayışını ele alan makale çalışmaları içinde bu konuya yer verildiği görülmektedir. Fakat bizim yaptığımız tarzda Kindîci üzüntü tedavisi yönteminin tasavvufî idealler açısından kritiğini yapan bir çalışma ile henüz karşılaşmış değiliz.

Mutluluk ve hüznün, gerek filozofların gerekse mutasavvıfların üzerinde önemle durup çözüm araştırdıkları bir meseledir. Dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını gösterme çerçevesinde makro âlemden mikro âleme bütün oluş ve haller dâhil edilerek dinî, sosyal, siyasi, iktisadi, tıbbi vb. sahalarda fikirler beyan edilmiştir. İlk İslam filozofu unvanına sahip olan Kindî'nin (ö. 252/866?) *el-Hile lide'fil-ahzân* adlı risalesi üzüntünün tanımı, teşhis ve tedavi yöntemlerini ortaya koymasından literatürde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kindî, sevilenin kaybı ve talep edilenin gerçekleşmemesini, üzüntünün temel sebepleri olarak ortaya koymakta ve üzüntünün teşhis ve tedavisini dakik bir yöntemle ele almaktadır. Bu bağlamda Kindî, risalesine “Şüphesiz bir

¹ Yâ'kub b. İshak Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, içinde *Kindî Felsefî Risâleler*, ed. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 296.

² Elif Akyol, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri – Kindî Merkezli Bir İnceleme” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015).

kimsenin tüm talep ettiklerinin gerçekleşmesi mümkün değildir.”³ önermesi ile başlamaktadır.

Üzüntüden kurtulma, filozofların olduğu kadar mutasavvıfların da gayesidir. Mutluluğa erişimin doğrudan talep edildiği ve bu doğrultuda eserler verildiği gibi mutluluğa engel olabilecek konular üzerinde durularak bu hasletlerin giderilmesini de hedefleyen eserler vardır. Bu eserler arasında Kindî'nin risalesi müstakil bir inceleme örneği olması hasebiyle oldukça değerlidir. Kindî düşüncesinde kişinin maddeye karşı yaklaşımının mutasavvıfların görüşleriyle örtüşüyor olması, risalenin tasavvufi idealler açısından da değerlendirebilmesine imkân sağlamaktadır.

1. İslam Felsefesi ve Tasavvuf Düşüncesinde Üzüntü

Kindî'nin üzüntü hakkındaki açıklamalarını, tedavisine ilişkin önerilerini ve bunun tasavvufi idealler açısından kritiğini ele almadan önce İslam felsefesi ve tasavvufta üzüntüye nasıl yaklaşıldığını genel olarak görmek istiyoruz. Böylece Kindî'nin üzüntü hakkında söyledikleri ve bunların tasavvufi idealler açısından önemi daha iyi konumlandırılacaktır.

1.1. İslam Felsefesinde Üzüntü

Kindî'den başka üzüntü ve mutluluk konularına yer veren ve bunları temellendiren birçok müellif vardır.⁴ Bu müellifler arasında Kindî'ye yakın bir zaman diliminde yaşamış olan Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) önemli bir yer tutmaktadır. er-Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî* eserinde üzüntüye müstakil bir bölüm ayırmıştır. Filozof, Kindî gibi üzüntünün kaynağına değinir ancak bu, tartışmaya açık bir konu olduğu için üzerinde durmadan maksada yönelir. Yine Kindî gibi başa gelen bir musibet üzerinden hareketle imkân dâhilinde defetmeye yönelir ve iki yöntem belirler. Bu yöntemlerden birincisi, üzüntünün meydana gelmemesi ya da olma ihtimali varsa tedbir alınmasıdır. İkincisi ise vuku bulması halinde üzüntüyü defetmek için gerekli mücadeleyi göstermektir. Mümkünse tamamını, değilse olabildiği kadarını defetmeye çalışmak gerekir.⁵ Ebû Bekir Râzî'ye göre üzüntü Kindî'de olduğu gibi sevilen bir şeyin elden çıkması ile alakalı olduğu için elden çıktığında üzecek şeylere malik olmamak, buna neden olan bağı ortadan kaldırmak, sevilen şeyin hazzına aldanmamak ve kaybedildiğinde ise bu matemi gün yüzüne çıkarmamak gerektiğini öğütlemektedir.⁶ Konuyla ilgili olarak İbn Sînâ (ö. 428/1037) hüznün nefse dair bir sıkıntı olduğunu, aranılan ve istenileni elde edememekten, arzu edileni tüketmek ve kaybetmekten hasıl olacağını beyan etmekte ve

³ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 296.

⁴ Murat Demirkol, “İslam Ahlâk Düşüncesinin Gelişiminde Filozofların Katkısı”, *Eskişeyni* 28 (26 Mayıs 2014): 70, 79, 84.

⁵ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*, çev. Hüseyin Karaman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 105-6.

⁶ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı*, 106; Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 395.

aradıklarının tamamına erişebilen ve sevdiklerini yitirmeden muhafaza edebilen kimsenin olmadığını vurgulamaktadır.⁷ Hüzne maruz kalmak istemeyenin tavrı ise İbn Sînâ'ya göre aşağıda belirttiği şekilde olmalıdır;

“Dünyaya ait sevdiği ve dünyaya ait aradığı ve istediği şeyleri olduğu gibi zevale mahkûm ve bozulmaya müsait ve merhun olarak tasavvur etmek ve bunların tabiatlarında olmayan sebat, beka ve devam gibi vasıfları bunlardan beklememek ve aramamak ve belki mahbûbât ve matlubâtın peşinde iken onların tebdilini, intikal ve kuvvetlerini görünce isti'zam etmemek ve çok görmemek.”⁸

Râzî'nin dikkat çektiği hususlardan bir diğeri ise insanın kevn ve fesad (oluş ve bozuluş) âleminde yer aldığı farkında olmasıdır. Oluş, bozuluş, değişkenlik ve çözüluşe maruz kalan, daha genel bir ifadeyle önceki durumunu koruyamayıp yok olan şeyler kişiyi etkilememelidir. Nitekim onların bu tarumarı kaçınılmaz olduğu için kişi yalnızca muayyen süreyi kazanç gö-rerek elden çıkması halinde korku ve üzüntüye mahal vermemelidir.⁹

er-Râzî, kişinin üzüntüye yakalandığında dikkatini başka bir şeye vermesini de tavsiye etmektedir. Bu durum üzüntüye sebep olacak şeyin göz ardı edilmesini gerektirdiği gibi Kur'ân'dan referansla “Öyleyse bir işi bitirince diğ-gerine koyul.” (İnşirâh, 94/7) ayeti gereği değerlinin zayı olmaması adına boş-luğa izin vermemektedir. Nasıl başkası maruz kaldığı üzüntünün akabinde kendini toparlayabiliyorsa üzüntü duyan bir kimse olarak o da kendini topar-layabilir ve teselli bulabilir.¹⁰

Kişi heva ve heveslerine düşkün olmadığı müddetçe elde olanın kaybe-dilmesi ona zarar vermeyecektir. Bu durum kişinin kendisine zarar vermesi-nin de önüne geçecektir. Hevasının önüne geçmesi akıllıca bir tutum olacaktır. Ebû Bekir er-Râzî bu bağlamda “akıllı kişi” vurgusuna sıkça yer vererek üzüntünün çaresini hevedan kaçınmaya ve akıllıca hareket etmeye bağlamak-tadır.¹¹ Kindî de “akıllı kimselere düşen” ifadesiyle aynı noktaya vurgu yap-maktadır.¹² İbn Hazm (ö. 456/1064) ise *Kitâbu'l-Ahlâk ve's-Siyer* eserine önsö-zün akabinde doğrudan “Akıllı kimsenin temyiz gücünden...”¹³ cümlesi ile başlayarak aklın önemini ön plana çıkarmaktadır. Benzer bir vurguya

⁷ İbn Sînâ, “(Hüzün)ün Mahiyet ve Sebepleri”, çev. Mehmed Hazmi Tura, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* II, sy 6 (1937): 33.

⁸ İbn Sînâ, “(Hüzün)ün Mahiyet ve Sebepleri”, 33.

⁹ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*, 108-9; Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 395-96.

¹⁰ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*, 109.

¹¹ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*, 110.

¹² Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 297.

¹³ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi* (Ankara: TDV Ya-yınları, 2019), 3.

Kınalızâde de yer vermiştir. O, akıllı insanının üzüntüyü uzaklaştırabileceğinden ve cahil kimsenin tıpkı hayvan gibi üzüntüyü çektikten sonra unutaçağından bahsetmektedir. Hatta Kindî ruhun belli başlı merhaleleri geçmesi için sabrı, Kınalızâde ise mutasavvıflar gibi sabır ve rızayı tavsiye ederek kişinin bu yöntem ile üzüntüden beri olacağını vurgulamaktadır.¹⁴

Râgıb el-İsfehânî (V./XI. yy), *Müfredât* isimli sözlüğünde hüznünlenmenin bir sonucu olarak “yerdeki ve gönüldeki sertlik” ifadesini kullanmakta ve üzülmekle insanda istenilmeyen bir halin meydana geleceğini savunmaktadır.¹⁵ *ez-Zer’â ilâ Mekârimi’ş-Şerî’a* isimli eserinde ise üzüntüden kurtulmanın yolu hakkında vermiş olduğu bilgiler farkındalık ile başlamaktadır. Kişi, dünyada olduğunu ve dünyanın da musibet ve acıdan ibaret olduğunu unutmamalıdır. Kişinin şu üç paydan birine, “ya bela payına ya musibet payına ya da temenni payına” maruz kalacağını beyan etmiştir.¹⁶

Kınalızâde Ali Çelebi (ö.979/1572), geçmiş tecrübelerden hareketle kapsayıcı ve daha sistematik bir üzüntü tarifi yapmıştır. Bu bağlamda *Ahlâk-ı Alâî* müellifi üzüntüyü “İnsanın istediği ve hoşlandığı bir şeyi geçmiş zamanda kaybetmesinden veya istemediği ve hoşlanmadığı bir şeyin gelecekte meydana gelme endişesinden ileri gelen ruhsal bir acıdır.”¹⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Kınalızâde hemen akabinde ise üzüntünün altında yatan sebeplere yer vererek bunların duyusal haz, şehvet, hırs, güzelliklerin ve dünyalıkların elde edilip sürdürülmek istenmesi olduğuna dikkat çekmektedir. Kişinin beklentisinin karşılanmayacağı gün gibi açıkken yanlış bir düşünceyi benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸

İbn Hazm da dünyanın gelip geçici, oluş ve bozuluşa maruz kaldığını vurgulayan müellifler arasındadır. Bu yüzden o düşüncenin nihai noktasında kişinin yalnızca ahireti diğer bir ifadeyle Allah’ın rızası için çalışması gerektiğini belirterek dünyada dünyalık için gerçekleştirilen her hedefin akabinde hüznün saklı olduğunu beyan etmektedir.¹⁹ Kişinin Allah’ın rızasını önlemesi dünya ve ahiret için mutluluk vesilesi olacağı gibi dünyadaki mutluluğun sebebini ise “çoğu insanın kaygı duyduğu şeyler karşısında senin fazla kaygı duymamandır.”²⁰ cümlesiyle açıklamaktadır. Bu ise Allah’a güvenip

¹⁴ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 198; Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 299.

¹⁵ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 278-79.

¹⁶ Râgıb el-İsfehânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 248-49.

¹⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 194.

¹⁸ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 194.

¹⁹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 3-4; Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 395-96.

²⁰ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 4.

salih amel işleme neticesinde müminde oluşan bir durumdur. Nitekim Allah Kur'an birçok ayette o kimselere korku ve hüznün olmayacağını belirtmektedir. İbn Hazm, kaygı ve korku üzerinde durarak insanların bu ikisinden kaçınma çabasını *tardü'l-hemm* ile açıklamaktadır.²¹ Bu durumu açıklarken insanların feragat etmeksizin bu düşünceyle yanlış bir metot izlediğini belirtmiş; bu konuda Allah'a yönelmenin hepsinin üstünde ve daha yerinde bir adım olduğunu ifade etmiştir.²²

1.2. Tasavvuf Düşüncesinde Üzüntü

Mutasavvıflara göre üzüntünün iki farklı veçhesi vardır. Bunlardan birincisi bir başkasının derdiyle hemhal olabilme durumudur, diğeri ise dertten sakınma durumudur. Başkasının derdiyle hemhal olabilme ya da günümüz ifadesiyle empati kurabilme hem kişinin sahip olduklarının kıymetini bilmesini sağlar hem de başkalarına karşı tutumunu şekillendirir. Nitekim Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247?) ile tanışmasının akabinde "Şems'e rastlamadan önce üşüdüğüm zaman ısınıyordum ama şimdi ısınmıyorum."²³ demesi dertlenebilmeye işaret etmektedir. Mümin bir kul ısınma imkânına erişememişse bunu kendine yakıştıramamakta ve benzer yaklaşımı yemek yerken dahi sergilemektedir. Mevlânâ'da empatiyi geliştiren bu durum, Hz. Peygamber'in "Komşusu açken tok yatan bizden değildir."²⁴ hadisinde ilkesel olarak formüle edilmiştir. Mevlânâ'nın ağzının tadını kaçırın şey, kendi sahip olmadıkları değil, bilakis başkalarının sahip olmadıklarıdır. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) ise seleften rivayetle her şeyin bir zekâtının olduğunu, aklın zekâtının ise uzunca bir hüznün olduğunu belirtmiştir.²⁵ Buna göre hüznün, kişinin yanlış yaptıkları için istiğfar, doğru olmasına rağmen yapamadıkları için de ihmalinin telafisidir.

Dertten sakınmak, Allah'tan başkasını dert edinen kimsenin dertten sakınmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda Selh b. Abdullah et-Tüsteri (ö. 283/896)'nin "Sûfî, üzüntüden kurtulan, içi fikirle dolan, beşerden Allah'a yönelen ve altın ile toprağı müsavi gören kimsedir."²⁶ tanımlaması sufiye işaret etse de kişinin üzüntüden kurtulmasını teşvik etmektedir. Kişinin içinin fikirle dolması, olayları tefekkür edebilme kabiliyetini ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Beşer seviyesinde kalmaması gerektiği gibi beşer ile de kalmayarak Allah'a yakınlaşmayı hedeflemelidir. Böylece ulaşılması gereken

²¹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 4.

²² İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 4-6.

²³ Kazım Öztürk, *Şems-i Tebrizî'nin Evrensel Mesajları* (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi, 2010), 146.

²⁴ Hakim, *Müstedrek*, 4/183, no: 7307.

²⁵ İmâm-ı Ebî Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî* (Beyrut: Dârü'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2001), 176.

²⁶ Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 350.

asli varlığa ulaşarak asıl değerlinin yanında insan indinde değerli olan ve olmayanı dahi eşit görür hale gelecektir. Bu eşitlik ise insanın gerek mal için hürsünü gerekse elinden çıktığında kendini üzecek durumu silecektir.

Tüsterî'nin tefekkür konusuna girmesi, Kindî düşüncesinde kişinin üzüntünün farkına varması ya da üzüntünün kaynağına dair sorgulamasına da benzemektedir.²⁷ Çünkü tefekkür edebilme kabiliyetine henüz erişmemiş olan kişi, mutasavvıf ve filozof açısından insana münhasır olan bu özelliği kullanamadığı anlamına gelmektedir. Özellikle kişinin üzüntüsü mâsivâ için ise mutasavvıf bu durumu o kişinin cebinde olması gerekeni kalbine koyup üzülmekten dolayı eleştirecektir. Bakara 2/62. ayette, Allah'a iman eden, ahiret gününe inanan ve salih amel işleyen kimselere hüznün ve korkunun olmayacağına dair müjde mutasavvıf için ümit kaynağı olduğundan o, dünyalık konusunda üzülmeyi kendisi için zül addedecektir. Bu bağlamda farkında olması gerektiğine inandığı şey, inancı ve inandığı şey uğrunda yaptıklarıdır.

Kindî düşüncesinde geçen "akıl âlemi" tabiri, Tüsterî ile Kindî'nin değişenden değişmeye doğru istikamet belirlemesinin gerekliliği ile açıklanabilmektedir. Kindî'nin elden çıkmaya müsait olanın değersizliği ve onu amaç edinmenin uygunsuzluğu hakkında söyledikleri Tüsterî'nin altın ile toprağı bir görmek şeklindeki değerlendirmesiyle örtüşmektedir.²⁸ Yine Kindî düşüncesi ile bağdaşan diğer bir sûfî, Semnûn el-Muhîb (ö. 297/909)'tir. Kendisine tasavvuf sorulduğunda o, "Senin hiçbir şeye malik olmaman ve hiçbir şeyin de sana malik olmamasıdır."²⁹ cevabını vermiştir. Sahip olmaktan kaçınmaları, esasında sahip olduklarının yükümlülükleri ve mâsivâ olarak gördükleriyle de ilgilidir. Tasavvuf ehli, kendilerini Allah'ı anmaktan geri bırakacak şeylere sahip olmayı kölelik olarak görmekte ve kurbiyete aykırı bir vasıf şeklinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda özelde Kerrâmîyye ve Melâmîyye gibi tasavvufî hareketler tevekkül, tahrîmü'l-mekâsib, kınanma ve rıza kavramlarını yaşamlarına uygulayarak güven esaslı bir mutluluğu tercih etmekte, Allah'ın rızasına uygun yaşayamamayı dert edinmektedirler.³⁰

Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) ise üzüntüyü "hüzn" başlığı altında *Menâzîlî's-Sâîrîn* isimli eserinde incelemiştir.³¹ Hüznün babının akabinde havf başlığına yer vermesi de Kur'an'a dayanması ve bu bağlamda siyak ve sibağı gözetmesi bakımından kayda değerdir. Herevî, eserinin genel seyrinde olduğu gibi avam, irade ehli ve havas için hüznü üç ayrı kategoride açıklamıştır. Avamın hüznü, hizmetinde kusur etmesi, cefaya düşmesi ve

²⁷ Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, 350.

²⁸ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 302. Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, 350.

²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 313.

³⁰ Mustafa Salih Edis, "Kerrâmî Zühhd Hareketi", (Yüksek Lisans tezi, AYBÜ, 2018) 54, 88-97.

³¹ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilî's-Sâîrîn*, çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 84.

vakti zayı etmesiyle ilişkilidir. İkinci safha, kişinin iradesine malik olmasıyla-
dır. Bunlar; vaktin tefrikaya bağlanmasına, nefsin şuhuddan esirgenmesi ve
dertten kurtulması sebebiyle teselli bulmaya üzülmüsidir. Ehl-i havâsın ise
hüzün makamında bulunmayacağını belirtmektedir. Buna ek olarak hüznün
son merhalesi havâtırın dışında farklılığa, niyetlerin tenakuzuna ve buyruğa
itiraza dair hüzünlenmeyi içermektedir.³² Tedrici olarak salikin izlediği evre-
leri açıklayan Herevî, havas ehlinin hüzün konusunda bulunmamasını beyan
etmesi havasın hüznünün teslimiyet ve rıza ile açıklanacağına da işaret et-
mektedir. Çünkü vakıaların müsebbibinin Allah olarak görülmesi fikri, itiraz-
ların önüne geçmektedir.

Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221) ise *Pendnâme'*de dertten kaçınılması ge-
rektiğini, kişinin dert ve acıyla yıkılmamak için öfkesine mağlup olmaması
gerektiğini, katı olmamasını, servet ve mevkie güvenmemesini, başına gelene
razi olmasını ve gönlünden geçeninin dostlarının gönüllerinden geçenle bağ-
daşabilmesini tavsiye etmektedir.³³

İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) de dünya ile ilgilenmemesi gerek-
tiğini ancak iradesi zayıf insanların temayülü dünya olduğu için önemsizle
meşgul olmalarının hata olduğunu bildirmektedir. Bunun neticesi olarak da
kişi asıl alakayı hak eden şeyleri ihmal edeceğini, bunun sonucu olarak da
kişinin ruhen yücelmesini engelleneceğini açıklamaktadır.³⁴

Diğer insanlar gibi mutasavvıflar da hüzne maruz kalabilmektedir. İbn
Kayyım el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre üzüntü hali istenen bir makam de-
ğildir fakat mutasavvıfın mutlaka uğramak durumunda olduğu bir makam-
dır.³⁵ Onlarda önlem anlayışından ziyade hemhal olma anlayışı ön plana çık-
maktadır. İstiraba maruz kalmaları onlar için Allah'ın kulunu unutmadığını
göstermektedir. Eğer Allah'tan gelen her şeye "eyvallah" diyebiliyorsa o kişi
rıza makamının hakikatine erişebilmiştir. Nitekim Allah'tan gelen musibet de
olsa, salik, "Allah beni unutmadı" düşüncesi ile hareket ettiği için gelen ıstı-
rabı, bireyin ikram edileni kabul etmesi gibi kabul eder. Aynı zamanda hü-
zün, kulun kabz halini yaşamasını sağlar. Ebû Ali ed-Dekkâk'a (ö. 405/1015)
göre bu hal salik için bir yılda kat edemediği yolu bir ayda başarılı bir şekilde
geçmesini sağlayabilmektedir. Sûfîyyeye göre hüznün artması hasenatın art-
ması olarak görülmekte, aklın zekâtının hüznüyle orantılı olarak çoğalacağı

³² Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, 84.

³³ Ferîdüddîn Attâr, *Pendnâme*, çev. Aydın Cemal (İstanbul: Sûfî Kitap, 2019), 76.

³⁴ İbn Atâullah el-İskenderî, *Gelin Tâci*, çev. Aydın Cemal (İstanbul: Sûfî Kitap, 2020), 36; Nasîred-
din Tûsî, *Felsefe Mektupları Tûsî ile Bazı Çağdaşları Arasında Felsefî Yazışmalar*, çev. Murat Demirkol
(Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 434-35.

³⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, çev. Kurul, c. I (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017),
459.

düşünülmektedir.³⁶ Her ne kadar gelen için “eyvallah” denilse de üzüntü talep edilmez. Nitekim Hz. Muhammed, “Allah’ım, tasa ve hüzünden sana sığınırım.” niyazıyla duada bulunmuştur.³⁷ Hz. Peygamber’in tavrından da anlaşıldığı gibi, doğru olanın, belayı talep etmemek olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Kayyım el-Cevziyye üzüntü ve endişenin merkezini kalp olarak kabul etmektedir ve bununla birlikte sıkıntının geleceğe dair olanı tasadan, geçmişe dair olanının ise hüznün ve kederden varid olduğunu belirtmektedir. Her ikisinin müşterek ortaya çıkması ise kalbin gidişatını yavaşlatıp ve azminin kırılmasına neden olacağına işaret etmektedir.³⁸ Kırılan azimle edilen gayretin karşılığı, bast halindeki kulun kesbindeki ecirden fazladır. “Müminin başına gelen her tasa, bela ve üzüntüden dolayı, Allah onun günahlarını bağışlar.”³⁹ rivayeti de kulun meşakkatli durumların üstesinden gelmesiyle birlikte ayrıca elde edeceği mükâfata dikkat çekmektedir.

2. Kindî'ye Göre Üzüntü, Sebepleri ve Tedavi Yöntemi⁴⁰

2.1. Kindî'ye Göre Üzüntü ve Sebepleri

Üzüntü/hüzün, sözlükte ince ayrımlarıyla birlikte tasa, gam, keder ve üzüntü manalarına gelmekte; yine özdeş kökten türetilen “el-hüzen” zorluklar, “el-haznü” ise sert yer anlamında kullanılan Arapça bir sözcüktür.⁴¹ Istilâhî manası ise kalbin zayi ettiği şey için ya da muhal karşısında üzülmesi ve ayrılığa muarız kalbin içinde bulunduğu kabz halidir.⁴² Makalenin mevzu-sunu teşkil eden Kindî ise muhabbet duyulanın elden çıkması ve istenilenin hâsıl olmamasından kaynaklanan “elem-i nefşânî” terkihiyle ifade ettiği bir elem ve bunalım çeşididir.⁴³

Mutasavvıflar, filozoflar ve şairler de hüznün kavramının önemi ve önemi hakkında görüşler serdetmişlerdir. Hüzn kavramı Kur’an-ı Kerim’de genellikle “koru” kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Bu bağlamda; hidayete tabi olanlar için “...koru yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.” (Bakara 2/38),

³⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 226.

³⁷ Buhârî, “Cihad”, 74; Tirmizî, “da’vât”, 71.

³⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü’s-Sâlikîn*, I:460.

³⁹ Buhârî, Merdâ, I, Müsned, II: 303, III: 18, 48, 61.

⁴⁰ Makalenin bu alt başlığının yazımında; 11-12 Temmuz 2019 tarihli Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Aziz Hatırasına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı’nda “Yoksulluk ve Yoksunluk Bağlamında Hüzünden Kurtulmanın Çareleri: Kindî Örnekliliği” adlı bildirimizin 297-305. sayfalarından istifade edilmiştir. Bk. Mustafa Salih Edis, “Yoksulluk ve Yoksunluk Bağlamında Hüzünden Kurtulmanın Çareleri: Kindî Örnekliliği”, Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Aziz Hatırasına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı, (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları:43, 2019), 295-307.

⁴¹ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 300.

⁴² Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fi İşarâtu ehli'l-İlhâm*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 203; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 226.

⁴³ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 296.

"Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzüntü çekmeyeceklerdir." (Bakara 2/62), "Bilakis kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır ne de üzüntü çekerler." (Bakara 2/112), "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler." (Bakara 2/262), "Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun..." (Fâtır 35/34).

Hüzün, bireylerin yaşamlarının isteklerine aykırı olarak seyretmesi ya da beklenmedik olumsuz vakaların meydana gelmesi durumuna ortaya çıkan bir haldir. Muallim Naci'ye (ö. 1893) göre karşılaşılan elem/eziyet verici halin maddi ve manevi iki veçhesi bulunmaktadır.⁴⁴ Maddi olanı, insanın temel ihtiyaçları dâhil olmak üzere fiziki şartlardır. Azimet sahibi mutasavvıflar, maddi olanı gelip-geçici gördükleri için bireyin geçimini temin etmek dışında maddi kaygılar taşımasının onun dünyaya meylini ve muhabbetini artıracığı kanaatini taşımaktadırlar.⁴⁵ Bu durum onların bakış açılarının kabuktan öze evrilmesini sağlamıştır. Derdin manevi olanı ise Hz. Muhammed'in "... Muhakkak ki İslam'a en iyi bağlayan şey, Allah için sevmek, Allah için buğz etmektir."⁴⁶ sözü üzerinden temellendirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim zail olanın değeri müebbet karşısında kayda değer dahi değildir. Bu tepkiyi Hz. İbrahim "ben batanları sevmem" (En'am 6/76) ifadesiyle teolojik düzlemde beyan etmiştir.

Sahip olmama ve bağlanmama düşüncesi, faniliğin farkında olan insanların gündeminde mühim bir yer işgal etmektedir. Nitekim Yunus Emre (ö. 720/1320?), derdini; "Hüznile Ya'kub benem bellü beyân, Hüsn içre Yûsuf-ı Kenâniyem."⁴⁷ anlatımıyla paylaşmaktadır. Edebî bir metne sirayet eden hüznün başlıca enstrümanları ise hasret, ayrılık, sahip olamamak, hastalık, ölüm, dünyanın gidişatı noktasında elinden bir şey gelmemesi, haksızlığa uğraması ve sevdiğine kavuşamaması gibi hallerdir. Genellikle bu durumlarda üretilen edebî eserler gam, keder, mihnet, gaile, matem, ıstırap, hüsrân, kasvet ve sıklıkla bireyin yoğun çalkantılı duygularını konu edinmektedir.

Kindî, kişinin hüznünden kurtulması için öncelikle hüznün mucibinin teşhis edilmesi gerektiğini ve sebebi bilinmeyen sıkıntının devasının da bulunmayacağını belirtmektedir.⁴⁸ Günümüz tabirleriyle çalışmasında tanı, teşhis ve tedavinin sırasına tabi olarak hüznünden kurtulmanın çarelerini

⁴⁴ Muallim Nâcî, *Lügât-ı Nâcî* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009), 109.

⁴⁵ Ebû Leys Semerkandî, *Tenbîhu'l-Gâfilin ve Bustânu'l-Ârifin*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 448; Edis, "Kerrâmî Zühd Hareketi", 91.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* IV: 286.

⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 226.

⁴⁸ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 295.

incelemektedir. Kindî, üzüntüyü “sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlık”⁴⁹ olarak tanımlamaktadır. Kindî’den sonra üzüntü bahsine yer veren müellif Ebû Bekir Râzî’ye göre ise üzüntü, sevilen bir şeyin elden çıkması ve malik olmak ile alakalıdır.⁵⁰ Çünkü kişi, sevmediği ve değer vermediği şey hakkında üzülmez.

Kindî, üzüntünün mahiyetine dair ifadelerinin akabinde üzüntünün nelerden kaynaklandığı konusuna yönelmektedir. Bu bağlamda tanımlamadan da hareketle Kindî tüm taleplerin karşılanmayacağı ve her şeye malik olunamayacağını vurgulamaktadır.⁵¹ Endülüslü âlim İbn Hazm da bu yaklaşıma katılmakla birlikte bir başka zaviyeye taşıyarak bir kişinin amacının hâsıl olması dahi üzüntüden kurtuluşuna mâni olamayacağını savunmaktadır. Bir şeye sahip olmanın nihayetinde illaki bir ayrılık olacağı için kişi bu noktada ahirete sevk etmediği her bir şey için üzülecektir.⁵² Kindî dünyayı oluş ve bozuluş âlemi olarak tanımladığı için halihazırda değişmezlik ve süreklilik olmadığından dolayı akıl âlemi dışında bu söz konusu değildir.⁵³ Öte yandan Kindî’nin yekpare isteklerin karşılanmayacağı fikri iktisattaki sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklar arasındaki denge kurması gerektiği tanımına da uymaktadır. Yani “x birim ihtiyaç” ve “x birim kaynak” mutabık olabilir ancak “sınırsız ihtiyaç” ile “x birim kaynak”ın aynı olması imkân dâhilinde değildir. İktisat ise bunu denge olarak nitelendirmiş ve kaynağa göre talepleri biçimlendirme temayülüne gitmiştir. Kindî ilk öncüllerinden itibaren kişiye tüm taleplerin karşılanamayacağını ve sevdiklerine malik olamayacağını farkındalığını vermeyi hedeflemektedir. Böylece kişi beklentisini ona göre şekillendirerek hayal kırıklığına uğramayacaktır.

İkinci öncüle göre ise insan sevdiklerine malik olamaz ve onu teslim almaktan acizdir. Bu ise kişinin sahip olduğunu düşündüğü şeylere sahip olmayacağını kanıtlamaktadır yani evren yasası itibariyle ortada bir oluş ve bozuluş vardır, olanlar değişmez ve devamlı değildir. Değişkenliğin bulunduğu ve sürdürülebilirliğin imkân dâhilinde olmadığı bir evrende kişi için sabitesini koruyan alan akıl âlemidir. Sevilenleri kaybetmemek için akıl âlemi dik-kate alınarak eyleme geçirilen faaliyetler başkası tarafından gasp edilemez. O halde mutluluğun başlıca fraksiyonları ihmal edilmez ise kişinin mutsuzluktan korunmaya muvaffak olabileceğini savunan Kindî, kişinin yapısının talep edilen ve sevilene uygun duyusal karşılığının olması gerektiğini de eklemekte

⁴⁹ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 295.

⁵⁰ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu’r-Rûhânî)*, 106.

⁵¹ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 295.

⁵² İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 3.

⁵³ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 296.

ve temel ihtiyaçların nihayeti ile kişi sahip olduklarına kanaat etmeyi öncelemelidir. Eğer bir kişi var olmayan ya da yok olmaya mahkûm olanda ısrarcı olursa üzüntüyü talep etmiş olur. Nitekim istisna ettiği akıl âlemi dışında hal böyle olduğu için kişi dünyada mutluluğa düşkün olmamalıdır.⁵⁴

Kindî *el-Hile lidef'il-ahzân* eserinde alışkanlıklara da yer vermektedir. Kişinin gündelik yaşamı ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda yeme, içme, nikâhlanma, giyinme ve sair dilek ve talepleri aracılığıyla mutluluğa erişileceği kanaati, beklenenin gerçekleşmemesi durumunda kişinin mutsuzluğuna neden olacağını belirtmektedir. Kindî bu bağlamda kumarbaz örneği vererek, kumarbazın malını tüketmesinde, vaktinin boşa heba etmesinde ve kumarbazlığının üzüntüsünü tecrübe etmesine rağmen yaptığı işten zevk aldığına işaret etmektedir.⁵⁵ Kötü Alışkanlıkların dahi zaafa dönüşmesi ve sürekli tekrarlanmasıyla mutluluğun sağlandığı da bir vakiadır. Kumarbazın kumarı terk etmesi onu üzecektir ama kumar oynarken yenilmesi, alışkanlığın tesiriyle kendisine oynamadığı zamankinden daha sevimli görünecektir.

2.2. Kindî'ye Göre Üzüntünün Tedavi Yöntemi

Kindî, *el-Hile lidef'il-ahzân* risalesinde üzüntünün mahiyeti, nedenleri ve tedavi yöntemlerine teksif etmiştir. Sebebi bilinmeyen derdin devasının da olmayacağını vurgulamıştır. Kindî teşhisine öncelikle kişinin tüm istek ve arzularının gerçekleşmeyeceği ve sevdiklerine malik olamayacağını vurgulayarak bir ikaz ile başlamaktadır.⁵⁶ Bu onun tedavi öncesi teşhisidir ki tedavinin temellendirilmesini de bu minvalde icra etmektedir. Kişi bu kaniyle üzüntüye karşı mücadele ederse mutluluğuna zeval gelmeyecektir fakat kişi bunları temenniyle hareket ederse hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bu nedenle Kindî'ye göre kişi, kendine uygun olanı istemelidir.⁵⁷

Kindî'ye göre, insanın alışkanlıklarını devam ettirebilmesi de hüzünden kurtulmanın çareleri arasındadır. Yemek yemek, su içmek ve haz aldığı diğer gündelik alışkanlıkları yerine getirmemek kişinin üzülmeye sebep olduğu için alışkanlıkların ulaşılabilir ve güzel olması gerekir.⁵⁸

Kindî'nin üzüntü tedavisinde ruhsal sıkıntıların giderilmesinin bedensel sıkıntıların giderilmesine göre bir önceliği vardır. Çünkü ruhu tedavi etmenin ve onun acılarını dindirmenin, bedeni gözetip tedavi etmeye üstünlüğü, ruhun bedene olan üstünlüğü gibidir.⁵⁹ Buradan hareketle bozulup gidenden ziyade kalıcı olana odaklanmak, ebedî olan için mücadele vermek ve onu ıslah etmek daha evlâdır. Kindî'ye göre, ruhun iyileşmesi ve ruhsal istikrarın

⁵⁴ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 296-97.

⁵⁵ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 297.

⁵⁶ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 395.

⁵⁷ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 297.

⁵⁸ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 297-98.

⁵⁹ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 298.

muhafazası, kararlılıktan taviz vermemekle mümkündür. Bu sayede ruhun tekâmülü gerçekleşir. Ruhun tekâmülü, sabır ve teselli gibi güzel alışkanlıklar edinmesine yardımcı olur; nihayet ehem-mühim ilişkisi bağlamında kâmil ruh, kaybettiği şeylere karşı kendini daha rahat kontrol edebilir.⁶⁰

Kindî, alışkanlıklar ve ruh sağlığının muhafazası üzerinden üzüntüye karşı çareler önerir. Risalesinde üçüncü adım olarak üzüntünün çarelerine odaklanmıştır. Her çare kendi içerisinde teşhis, tespit ve tedaviye yer verilerek açıklanmıştır. Bunları Kindî'nin bakış açısından on altı madde halinde açıklamaya çalışacağız:

1- Kişi üzüntüyle mücadele etmeli ve çabasının aleyhine ve lehine olmak üzere iki getirisinin farkında olmalıdır. Şayet mücadelesi lehine gerçekleşirse bu kişiyi mutlu eder, aleyhine gerçekleşirse de mücadele ettiği için üzülmeye hacet yoktur.⁶¹

Burada dikkat edilmesi gereken mevzu mücadeledir. İnsanın inancı uğruna statik durması zemmedilmekte, acılı badireler atlatmış olmasına rağmen oturup beklemek yerine gücünü ortaya koyması öğütlenmektedir. Kişinin elinden geleni yaptıktan sonra yapamadıklarına üzülmeyip tevekkül etmesi onun için alternatif bir kapıdır.

2- Kişinin geçmişte atlatmış olduğu badireleri ve başkalarının deneyimleyip kurtulduğu üzüntüleri hatırlayıp kıyaslaması gerekir. Böylece kişi o anın kıymetini anlayacak, atlattığı badirelerin aslında gelip-geçici olduğunun farkına varacaktır.⁶²

Kindî, bu hususu *el-Hile lidef'il-ahzân*'da İskender üzerinden açıklamaktadır. Makedonyalı Philip'in oğlu İskender, annesine vasiyetname yazarak; annesinden kimi küçük kralların sergilemiş olduğu ahlaki kendisine layık görmediği için ölümünün akabinde onların annelerinin yaptığı gibi basit bir şekilde ağlamamasını tembih etmiştir. Bunun için İskender bir şehir kurulup orada yeme, içme ve eğlenme günü olmasını istemiştir. Fakat elçiler davet için gönderildiğinde başına musibet gelen bir kişinin bu davete katılamayacağı belirtilmiştir. Bu davete kimsenin katılmaması üzerine annesi "Ey İskender! Son dönemin ilk dönemine ne kadar da uygun. Senin ölümünle uğradığım musibetten dolayı beni en mükemmel şekilde teselli etmek istemişsin. Zira ilk musibete uğrayan ben değilmişim ve musibet de sadece bir insana mahsus değilmiş."⁶³ ifadeleriyle teselli bulmuştur.

⁶⁰ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 299.

⁶¹ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 299-300.

⁶² Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 300.

⁶³ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 300-301.

3- Üzüntü tabii değil arızîdir. Malı mülkü alınan kişi üzgündür ama mala sahip olmayanda bu hal vaki değildir. Öyleyse elden çıkmaya elverişli olan şey değersizdir ve değersiz olan şeyler amaç edinilmemelidir.⁶⁴

Bu bağlamda nakledilen bir kıssaya göre, vezir, üzgün padişaha, mutlu olan hizmetçisi üzerinden mutluluk formülü vermek ister. Vezir, Kindî'nin bir önceki maddesinde olduğu gibi hizmetçi üzerinden kıyaslar ve mutluluğunun delili için padişahı doksan dokuz altın ister. Altınları temin ettikten sonra vezir diğer bir hizmetçisine altınları mutlu hizmetçinin evine padişaha hizmetinden ötürü götürmesini ve içinde yüz altın bahşettiğini söylemesini emreder. Akşam altınlar teslim edildikten sonra hizmetçi saymaya başlar ve her defasında altınlar eksik çıkar. Acaba biz mi evde kaybettik düşüncesiyle aramaya başlarlar, bulamadıklarında getirenden ve yanındakilerden şüphelenmeye başlarlar “acaba onlar mı aldı yoksa yolda gelirken mi düşürdüler?” düşüncesi ile sabaha kadar ararlar. Hatta gece meşalelerle yollara dahi defaatle bakarlar. Ertesi gün üzgün ve yorgun hizmetçiyi işaret eden vezir, padişaha dönerek, eline geçen doksan dokuz altını değil de elinde olmayan bir tane altının peşinde koşarak kendini bu hale getirdiğine söyler. Hikâyede anlatıldığı üzere, insan da Allah'ın nasip ettiklerinden ziyade zamanı gelmeyi ve kendinde olmayı talep etmesinden dolayı mutsuz olur. Öyleyse Kindî'ye göre insanın eline geçmeyenden ötürü üzölmek yerine sahip olduğunun kıymetini bilmesi gerekir.

4- Başa bir musibet gelmemesini istemek, var olmamayı istemektir. Tabiatta olanın gerçekleşmemesini talep etmek imkânsız arzulamak olduğundan imkânsız olan imkân dâhilinde değildir.⁶⁵

İrade ve temyiz melekesine malik kişi yaşadığı müddetçe imtihan edildiğini bilmeli, kolay geçen bir yaşamın olmayacağını idrak etmelidir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in vurguladığı gibi insan; çocuk, mal ve eş ile dahi imtihan edilebileceğinin farkında olmalıdır (Enfal 8/28; Teğabun, 6414-/15).

5- Başkalarının ulaştığı şey, bütün insanlar arasında ortak olup bizim onlara ulaşmamız daha layık olduğumuzu göstermez.⁶⁶

6- Elde bulunan şeylerin Allah'ın insana emaneti olduğunu ve emanet sahibinin dilediğinde emanetini alacağını farkında olmak gerekir.⁶⁷

7- Emanet sahibi verdiklerini alırken en değersizini alarak insana lütufta bulunmaktadır.⁶⁸

⁶⁴ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 302.

⁶⁵ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 302.

⁶⁶ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 302.

⁶⁷ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 303.

⁶⁸ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 304.

8- Elden çıkan ve elde edilemeyen için üzülmeğin sürekliliğini gerektirir, o halde bu durum sürekli üzülmeği beraberinde getiriyorsa üzülmemek gerekir.⁶⁹

Stratejik düşünmeyi gerektiren bu yaklaşım hayatı yaşamının sistematiğini ortaya koymaktadır. İnsanın kendisini kaçınılmaz olan için heder etmesi gerekmez, bilakis bunun için alternatif olarak kaosu fırsata çevirme yolları aramalıdır. Üzüntünün sürekliliği, içinde başka sıkıntıları da barındırmaktadır. Bu aynı zamanda çözüm yolunu göz ardı etmeye de yol açabilmektedir. Çünkü araçlara odaklanan insan, amacına ulaşamayabilir.

9- Kişi gerekli olmayan ve ıstırap/keder veren şeyi düşünmemelidir. Bu bağlamda Sokrat, üzülmemesinin sebebini “Kaybedince üzüleceğim şeyleri edinmiyorum.” cevabıyla belirtmiştir.⁷⁰

10- Yitirilenin yerine geçen başka bir şey vardır.⁷¹

11- İnsan yaşamını idame ettirecek birçok envanter vardır, kişi egemen olmaya çalışmamalıdır.⁷²

12- Kötü olan şeylerden değil, kötüden nefret etmelidir.⁷³

13- Ölüm değil, ölüm korkusu kötüdür. Ölüm bile kötü olmadığına göre bunun dışındaki yoksunluklar öncelikle kötü olamaz.⁷⁴

14- Dünya hayatı dışındaki tüm maddi kazanımların kaybedilmesi kötü değildir; asıl onların kaybına üzülmeğin kötüdür.⁷⁵

15- Kişi, elde bir şey kalmadığına inandığında duyusal ve akli melekeleri için teselli bulmalıdır.⁷⁶

16- Elde edilen şeyden sonra musibet beklentisi olur, eğer kişi bu beklentiyi azaltmışsa üzüntüsü de azalacaktır ve musibetlerin azalması nimet sayılacaktır.⁷⁷

3. Kindî'nin Tedavi Yönteminin Tasavvufî İdealler Açısından Kritiği

Filozof kimliği ile anılan bir şahsın üzüntüyü yenme konusundaki yaklaşımının mutasavvıflar ile benzeşmesi ve ayrışması, İslam metafizik düşüncesinde tasavvuf ve felsefenin muayyen konulardaki birleşen ve ayrışan yanlarına tikel anlamda ışık tutmaktadır.

⁶⁹ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 304.

⁷⁰ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 304-305.

⁷¹ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 305.

⁷² Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 305-306.

⁷³ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 309.

⁷⁴ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 310.

⁷⁵ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 311.

⁷⁶ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 311.

⁷⁷ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 312.

Kindî, üzüntü tarifi içerisinde sevilenin kaybına yer vermiş ve bu durumun sebebini oluş ve bozuluşa tabi kılarak kişinin akıl âlemini gözeterek değişmezi elde edebileceğine işaret etmiştir.⁷⁸ Mutasavvıfların bu konudaki yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Allah için üzülme övülürken, dünyalık için üzülme yerilmektedir. Sâlik, işlediği hatadan dolayı üzülürse bu onun için bir fazilettir ama dünyalık için üzülmesi rezilliktir.⁷⁹ Üzüntünün ne için olduğu sûfî gözünde büyük önem arz etmektedir. Çünkü üzüntü olgunlaşmaya vesile olabileceği gibi anlamsız kuruntuya da sebep olabilir. Bu yüzden üzüntünün karşılığı kişinin müstefid olup-olmamasına bağlı olmakla beraber kulun Allah ile ilişkisini de yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'den rivayetle hüznün hakkında "Mümine isabet eden ve onu üzen hastalık, sıkıntı, hüznün ve elem gibi şeylere karşılık olarak Allah Teâlâ kulunun günahlarını siler, bu nevi müsibetler günaha kefarettir olur."⁸⁰ hadisi kişinin başına gelen sıkıntıdan istifade edebilmesi ile ilgilidir.

Ebû Ali ed-Dekkâk "Hüznün sahibi, Allah'a giderken hüznünlü olmayanların senelerce kat edemediği yolu bir ayda kat eder."⁸¹ ifadesiyle hüznün insana katkısına işaret etmektedir. Mevlânâ derdi tohuma benzetmektedir. Toprağın altında saklı kalan tohumun doğru beslendiğinde yeşermesi gibi, dertler de doğru yönetildiğinde insanları olgunlaştırır ve şifaya kavuşturur. Toprağa gömülen tohum da bozulacak cinsten olmamalı, aksi halde *Mesnevî*'de anlatıldığı üzere cariyeye, aşkından dolayı hastalandığı kuyumcuya yıllar sonra kavuşunca yaşlılık halinden dolayı ona gönlü soğuyabilir.⁸² Dünyadaki oluş ve bozuluş kişinin üzüntüsüne sebep olabilir. Kişi bu bağlamda neyi talep ettiğinin farkında olmalıdır. Mevlânâ, kişinin farkında olamamasını gönül gözü'nün, aklın ve basiretin kapalılığı olarak yorumlamaktadır.⁸³ Bunun için kişi dıştan ziyade içeriye yönelmeli ve kalbini mamur etmelidir. Böylece üzüntü ve tasa ettiği şeylerden beri kalacaktır. Nitekim Mevlânâ bir başka beyitte kişinin on gün gibi kısa bir süre için dahi olsa yücelik arayışının üzüntüye sebep olacağını vurgulamaktadır. Kişinin fani ve eksik yaratıldığının farkında olmasını "Halkın haşmeti eğreti, buyruğun haşmetiyse asıldır." ifadesiyle belirterek taleplerin tamamına erişilemeyeceğini ve kısa bir zaman diliminde kalacağı dünyadaki makamlar için kendini heba etmemesi gerektiğini öğütlmektedir.⁸⁴ Yine Mevlânâ üzüntüden kurtuluş ile ilgili olarak uykuyu dertten,

⁷⁸ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 395-96.

⁷⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 175-76; Ebû Saîd el-Harrâz, "Kitâbü'l-Hakâik Tercümesi", içinde *Risâleler*, çev. Naile Baltacı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 91.

⁸⁰ Buhârî, Merza, I; Müslim, Birr, 14.

⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 175.

⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 44-45.

⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 171.

⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 201.

ıstıraptan ve duygularının baskısından kurtarıcı bir unsur olarak belirtmektedir. Kişinin kendisiyle yüzleşmemesi ve kısa süreli kurtuluşu deva olarak görmeyen Mevlânâ, velilerin meşguliyetlerinden dolayı üzüntü ve masuniyet yükünü taşımadıklarını belirtmektedir. Bu yüzden velilik derecesine işaret ederek gerek uykusu ile derdinden kaçınmayı engeller, gerekse Allah için meşguliyeti derde deva görür.⁸⁵

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere, Mevlânâ ve Kindî düşüncesinde üzüntünün ortak sebepleri arasında oluş ve bozulmuş, farkındalık, içe yöneliş, meşguliyetin insan üzerindeki olumlu etkisi, insanın asıl olmamasından dolayı tüm taleplerine malik olmaması düşüncesi vardır. Oluş ve bozulmuş vaki olduğu bir dünyada elden çıkana üzülme ve elde olduğu düşünülen bir şeyin kalıcılığını beklemek mutluluğa engeldir. Kindî bu bağlamda tasavvufta zemmedilen düsturun felsefi temellendirmesine de yer vermektedir. Farklı olarak, Kindî, akıl âlemini vurgularken, Mevlânâ gönül dünyasını/alemini vurgulamaktadır.⁸⁶

Dâvud el-Kayserî (ö. 751/1350), hüznü doğrudan yer vermemekle birlikte ona bazı hal ve makamları açıklarken değinmektedir. Vecd hususunda kişinin hüznü ve sevince gark olabileceğini ifade eden Kayserî, vecdi müridin Allah'a kurbiyet için yönelmesi ve kalbine sıfatların vârid olmasıyla açıklamaktadır. Müridin üzüntüsünü ise sevileden uzak kalmak olarak yorumlamaktadır.⁸⁷ Kindî'nin tanımında yer verdiği gibi üzüntü, Kayserî'nin düşüncesinde de sevilen bir şeyin kaybına hatta uzaklığına dahi dayanamamaktır. Nitekim *Mesnevî*'de kamlıktan ayrılan neyin şikâyet etmesi ve Mevlânâ'nın vefatının ise şeb-i arûs (düğün gecesi) olarak isimlendirilmesi bununla ilgili olduğu gibi Kindî'nin ölüm korkusunun giderilmesine yönelik tavsiyesiyle de örtüşmektedir.⁸⁸ Allah ile kulun ilişkisinde hüznü kulu günahlardan sakındıran, başka insanlarla empati kurabilmesine vesile olan bir araç olarak görülmüştür. Hüznüyle tanınmış bir mutasavvıf olan Dâvud et-Tâî'nin (ö. 165/781?) Allah'ı dert edinmesi neticesinde diğer bütün dertlerinden kurtulduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Kindî ile adı geçen mutasavvıfların fikirleri karşılaştırıldığında, Kindî'nin düşüncesinde değerli veya değersiz hiçbir şey üzülmeye değmezken, mutasavvıfların anlayışında değerli bir şey için üzülmek olumlanmaktadır.

Kindî, alışkanlıkların insanın mutluluğunu etkileyeceği ve bu doğrultuda kişinin güzel alışkanlıklar edinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Alışkanlık konusu için Kindî en düşük örnek üzerinden hareket ederek, onun

⁸⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, 138.

⁸⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, 45, 138, 171, 201; Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 395-301.

⁸⁷ Dâvud el-Kayserî, *Tasavvuf İlmüne Giriş*, çev. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes, 2013), 68.

⁸⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, 39; Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 310.

⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 175.

dahi mutluluğu sağlayacağını ifade etmektedir. Dervişin zikri neyse fikri de odur düşüncesinin temelinde yatan etken, dervişin ilk etaptaki maksadının fikrini Allah için yönetmesidir. Çünkü fikir berraklaştığında dile dökülen mana da aynı şekilde berrak ve etkili olmaktadır. Bunu sağlamaya çalışırken zikir ile dili kontrol eder ve beynin odak noktasını sabitleştirir. Fikrin oluş ve bozuluşa uğramayan bir gaye için çalışması ise Kindî düşüncesinde kişinin akıl âlemini dikkate alması gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla kişinin mutluluğu elde etmesinde alışkanlığın önemli bir payı vardır. Tasavvufta sıkça vurgulanan zikrin alışkanlık haline getirilmesi, Kindî düşüncesinde doğrudan karşılık bulmasa da bu alışkanlık kişide huzur halinin yerleşmesini sağlar. Kur'an-ı Kerim'de "*Onlar, inanan ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşan kimselerdir. Biliniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*" (Rad, 13/28) ayetinde zikrin önemi beyan edilmiştir. Huzur halinin devamlılığı ise Allah'ı anmayı istikamet edinmekle gerçekleşmektedir. Nitekim ömründe ilk defa infakta bulunan kimseye cömert denmediği ve Nasıl ki bir kişinin cömert sıfatına layık olabilmesi için ömründe bir defa infakta bulunması yeterli değilse ve infakin onun ruhunda meleke haline gelmesi gerekli ise, aynı şekilde kişinin daima mutlu olabilmesi için Allah'ı anmanın onda meleke halini almış olması gerekir. Kişinin mutluluğu, hoşlandığı şeylerin tabiatından değil, alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Böylece kişi, tabiatında bulunmayan ve âdet edinmediği şeyleri huy haline getirerek üzüntüsünden kurtulabilir.⁹⁰

Sonuç

Üzüntü ve tedavisine ilişkin olarak yaptığımız analiz ve mukayeseler sonucunda mutasavvıfların düşüncesi ile Kindî düşüncesi arasında hem ortak hem de farklı yanların bulunduğunu tespit ettik. Üzüntü karşısındaki belirgin tutum, Kindî'de üzüntüyü ortadan kaldırma şeklinde, mutasavvıflarda ise musibet kabul edilmesine rağmen davet etmeksizin üzüntü ya da dert ile hemhal olma şeklinde tezahür etmektedir. Daha doğrusu, tasavvufta üzüntü, gelene kadar musibet, geldikten sonra Allah'ın davetsiz misafiri kabul edilmektedir. Maddî nimetler ve dünyevi makamlar, Kindî felsefesinde, sahip olma tutkusunun başarısızlıkla sonuçlanması halinde üzüntüye sebep olacağı için bağlanılmaması gereken şeyler iken, mutasavvıflar nazarında bizatihi değersiz ve sahip olanı alçaltan şeyler olarak değerlendirilmektedir. Dünyevi mal ve makamlara düşkünlük, her iki bakış açısında da yerilmektedir; ancak bu, Kindîci perspektifte mutluluğu engellemesi sebebine bağlanırken, tasavvufi perspektifte kalbin safiyetine ve kemale engel olması sebebine bağlanır. Bundan dolayı maddî varlıklara meyleden mutasavvıfın anlık gafleti sebebiyle nedamet göstermesi beklenir.

⁹⁰ Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", 298; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 175-76.

- Ebû Bekir Râzî. *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*. Çeviren Hüseyin Karaman. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Ebû Leys Semerkandî. *Tenbîhu'l-Gâfilîn ve Bustânu'l-Ârifîn*. Çeviren Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Ebû Saîd el-Harrâz. "Kitâbü'l-Hakâik Tercümesi". İçinde *Risâleler*, çeviren Naile Baltacı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Edis, Mustafa Salih. "Yoksulluk ve Yoksunluk Bağlamında Hüzünden Kurtulmanın Çareleri: Kindî Örneği", *Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Aziz Hatırasına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları:43, 2019, 295-307.
- Elif Akyol, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri – Kindî Merkezli Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) 2015.
- Feridüddîn Attâr. *Tezkiretü'l-Evliya*. Çeviren Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî el-. *Menâzilü's-Sâirîn*. Çeviren Abdürrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- İbn Hazm. *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- İbn Kayyım el-Cevziyye. *Medâricü's-Sâlikîn*. Çeviren Kurul. C. I. I-III c. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- İbn Sînâ. "(Hüzün)ün Mahiyet ve Sebepleri". Çeviren Mehmed Hazmi Tura. *Türk Tıp Tarihi Arkivi II*, sy 6 (1937): 33-34.
- el-İsfehânî, Râgıb. *Erdemli Yol*. Çeviren Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- el-İsfehânî, Râgıb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. Çeviren Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- İskenderî, İbn Atâullah el-. *Gelin Tâci*. Çeviren Aydın Cemal. İstanbul: Sûfî Kitap, 2020.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifu'l-a'lâm fi İşarâti ehli'l-İlhâm*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kınalızâde, Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Kindî, Yâ'kub b. İshak. "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri". İçinde *Kindî Felsefi Risâleler*, editör Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kuşeyrî, İmâm-ı Ebî Kasım Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001.
- Mevlâna. *Mesnevî*. Çeviren Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

Muallim Nâcî. *Lügât-ı Nâcî*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

Mustafa Salih Edis. "Kerrâmî Zühhd Hareketi". YL Tezi, AYBÜ, 2018.

Tûsî, Nasîreddin. *Felsefe Mektupları Tûsî ile Bazı Çağdaşları Arasında Felsefî Yazışmalar*. Çeviren Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Öztürk, Kazım. *Şems-i Tebrizi'nin Evrensel Mesajları*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi, 2010.

Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.

